

Рецензії

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ЗАРУБІЖЖЯ: ВЕРСІЇ, РОЗДУМИ І НЕ ТІЛЬКИ

Барабаш Ю. Я. Украинское литературное зарубежье: Лица. Судьбы. Тексты. – Москва: ИМЛИ РАН, 2016. – 376 с.

Нещодавно при Інституті світової літератури ім. О. М. Горького побачила світ книжка відомого багатолітнього дослідника-україніста Юрія Барабаша. Вона писалася поступово, спершу у вигляді статей, більшість яких у різні роки було надруковано в українських часописах. Отож українські читачі, науковці вже мали змогу ознайомитися з її основними ідеями, думками, але це відбувалося у форматі окремих фрагментів. Нині ж з'явилася чудова нагода розглянути й оцінити українську еміграційну літературу цілісно, у єдності її показових, на думку автора, проблемних характеристик. Це важливо нині й для російських читачів, зокрема з когорти науковців, які хотіли б поглибити свої знання про цю специфічну гілку нашої літератури.

Як наголошує у вступній частині Ю. Барабаш (із чим, звісно, можна погодитися), “пропонована для розгляду тема здобула наукову легітимність усього яких-небудь три десятиліття тому” (с. 5), навіть більше – для російського літературознавства в багатьох аспектах вона так і залишається темою новою, відкривавчою, недостатньо дослідженою, у чому й полягає її незаперечна наукова актуальність. Тим паче, що й російське мистецьке зарубіжжя також недостатньо досліджене, а на цьому шляху можна знайти чимало цікавого матеріалу для компаративістського дискурсу, що лише сприяє точнішій ідентифікації. У цьому переконує й нова книжка.

Варто зазначити: за останні три десятиліття темі нашого літературного зарубіжжя приділили увагу чимало дослідників як в емігрантському середовищі, так і в Україні. До речі, у вітчизняній науці більш поширені поняття “еміграційна література” й “література діаспори”, які мають усе ж різні семантичні відтінки, що викликає плутанину й неточність висловлення. Ю. Барабаш пропонує вживати

поняття загальніше, як “інтегративна метафора” – національне літературне зарубіжжя чи “заокеаня”.

Багатогранність сучасних українських студій цієї літератури, введення в науковий ужиток по-новому прочитаних письменників лише посилює пошукове зацікавлення. Проте дискусійною залишається дилема: літературне зарубіжжя – окрема гілка української літератури чи її невід'ємна частина? Ю. Барабаш, розглядаючи це важливе методологічне питання, відповідь знаходить у розвідці І. Дзюби “На трьох континентах”.

Прикметно, що у вступних замітках він лиш акцентує проблему, а вже далі розкриває “тенденції, чинники і свідчення єдності”, залучаючи досить гнучкий дослідницький арсенал – як традиційний, так і сучасний.

До речі, питання про роздільність/єдність для української літератури важливе особливо, адже її “заокеаня” більше поривало з материковою радянською літературою, хоча багато в чому залишалось з нею дуже схожою. У 1990-і роки навіть з'явилося поняття

“національного реалізму” (за аналогією до “соціалістичного реалізму”). Однак “теоретичне тлумачення проблеми”, уважає Ю. Барабаш, “наразі відсутнє”. Додам: це якщо не брати до уваги думку В. Державина про паралельні “дві колії” розвитку материкової і еміграційної літератур, а також висновок Ю. Шереха про “двох ми” (у значенні єдності літературного процесу “вдома” й “поза домом”). Тому в такому аспекті теоретичні міркування автора книжки задля ефективного розгляду літератури зарубіжжя дуже навіть доречні.

Через те, що студія Ю. Барабаша ґрунтується на ідеї єдності, у книжці акцентовано дві важливі тенденції: системність цієї єдності та пріоритет її онтологічного складника. Автор також наголошує на тому, що всіх українських письменників об’єднують спільні “константи”: “імператив рідної мови”, національна ідея свободи, християнська традиція. Мабуть, українським колегам до цих висновків науковця варто прислухатися особливо. Для самої ж його роботи вони виконують роль основних напрямних дослідницького пошуку.

У розділі про Євгена Маланюка як “українського Ієремію” автор відштовхується від ідеї цілісності його таланту, хоч і пов’язаного з певною еволюцією світосприйняття. Тут розставлено й досі актуальні акценти, пов’язані з особистістю, творчістю й культурологічною діяльністю цього українського поета. Наприклад, про те, що “його громи та блискавки не Україні адресовані, вони спрямовані проти “Малоросії” (с. 39), а конкретніше – проти “малоросійства”. Останнє поет сприймав як “важку історичну хворобу нації <...> як квінтесенцію політичного, культурного й морального (нравственного) капітулянтства” (с. 65), що на прикладах доведено досить аргументовано. У цьому ж контексті, але на полі саме різного, особливого виникають паралелі з П. Тичиною, В. Винниченком, А. Ахматовою, В. Маяковським.

Цікава й важлива методологічно (щодо головної концепції наскрізної теми книжки) постає віртуозно виконана компаративістська студія “Подвійний

портрет”. Досить переконливо, глибоко розглянуто “парадоксальну духовну близькість нескінченно далеких, здавалося б” (с. 56) Є. Маланюка і М. Гумільова. Автор насамперед бере до уваги “внутрішні спонукальні мотиви” їх обох, “емігрантський синдром” і національну історіософську концепцію Є. Маланюка, різне розуміння та образне втілення спільних історичних тем тощо. Схожість же двох поетів Ю. Барабаш знаходить у сфері емоційній, як пише, “ментальну подібність, близькість світовідчужань. Це близькість непересічних, сильних особистостей, натур цільних, безкомпромісних” (с. 73). І це природно виявляється на рівні образному, символів, метафор – на “естетичних схильностях й орієнтаціях, на виборі засобів поетичного вираження” (с. 74). Прикметно, що Ю. Барабаш знаходить також “акмеїстський” компонент у поетичній системі Є. Маланюка, порівнюючи його з М. Гумільовим, що свідчить про глибоку схожість між ними “на рівні семантичних й емоційних структур” (с. 76). Для майбутніх дослідників (особливо в Україні), безумовно, тут також захована підказка нових тем, пов’язаних безпосередньо з “акмеїзмом”.

Два наступні розділи присвячено чи не найбільш елітарному, загадковому поетові Василю Барці, більше знаному як автор роману “Жовтий князь”. У першому Ю. Барабаш звертається до його великих за обсягом, майже не відомих сучасникам епічних поем, у такий спосіб додаючи і свій голос в осягнення цього унікального таланту.

Ю. Барабаш, певно, єдиний, хто прочитав кандидатську роботу майбутнього письменника, присвячену “Божественній комедії” Данте. Це важливо, адже сучасний дослідник не лише називає поета “одним зі спадкоємців і продовжувачів саме цієї, дантівської традиції” (с. 83), а й, аналізуючи поетику “містики троїчного” в епічній трилогії “Брама смиренних”, наочно доводить це, акцентуючи на її вкоріненні в тисячолітню традицію світової літератури. Крім цього, на структурному, семантичному рівнях, у розмаїтому історико-типологічному контексті зіставляє його з поетикою

Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка, Т. Осьмачки. Дуже важливим і вагомим для наближення до феномену В. Барки є виокремлення у творчості митця релігійно-проповідницької сфери як основної для розуміння і поезії, й епічних поем, і прози, зокрема літургійності як “родової ознаки поетичного й містико-філософського мислення Барки” (с. 86) загалом.

“Жовтий князь” розглянуто в контексті “літературної апокаліптики” як метажанру. Прикметно, що Ю. Барабаш наголошує на цьому романі не з метою викликати потужні катарсисні переживання, що вже намагалися зробити інші дослідники, а щоб досягнути у творі “високий трагічний сенс тисячолітньої літературної апокаліптики” (с. 96). Варто зізнатися, що в такому глибинному розрізі “Жовтий князь” іще не розглядав ніхто.

Розділ II книжки об’єднує двох письменників, які в еміграції були порівняно недовго, – Аркадія Любченка й Віктора Петрова (В. Домонтовича). Крім того, їхні біографії, творчі історії переповнені багатьма нерозгаданими таємницями й суперечностями, що завжди викликало й викликатиме особливе зацікавлення. Водночас їхній доробок (а він загалом належить до періоду “розстріляного відродження”) повноправно ввійшов в історію української літератури; роман “Доктор Серафікус” В. Домонтовича якийсь час навіть вивчали в середній школі.

Можна погодитися з автором: “Щоденник” А. Любченка – текст складного, трансформованого жанру. Багато хто з підготовлених читачів також вважає, що він унікальний саме своєю щирою інтимністю, безперечно, його написано лише для себе. Тому діарист до останнього запису був чесним насамперед із самим собою. Можна порівнювати його з такими ж інтимними щоденниками В. Винниченка, які теж з’явилися в еміграції. Погоджуюся, що це “унікальний політичний, ідеологічний, літературний, людський документ доби” (с. 123), і додаю: по-справжньому правдивий. Саме в цьому його цінність для пізнання зсередини, але ніяк не для

осуду, на який автор книжки час від часу збивається, так ретельно “розтинаючи” його. Цінність цього “Щоденника” в правдивій картині внутрішнього стану людини на кордоні із зарубіжжям (саме там його було написано), яка перед сучасним читачем постає зримою, цілком реальною, нефальшивою й закономірною.

Віктор Петров був у “зарубіжжі” також недовго. Його повість “Без ґрунту” написано на “радянському материк”, видано за кордоном; як і зазначає Ю. Барабаш, це “повість помежив’я”. Крім того, вона досить автобіографічна, тому така ж суперечлива, як і автор, занурена в таку ж суперечливу пореволюційну атмосферу. Уважний аналіз за текстом, із залученням культурологічних, історичних екскурсів, зіставлень, елементів психоаналізу тощо не лише захопливий, а й досить переконливий як наукове дослідження.

Після історичного екскурсу про схильність української свідомості до традиції автор переходить до формули “поза традицією”, яка й визначає основні риси такого специфічного явища в історії української літератури ХХ століття, як Нью-Йоркська група. Проте, що під цією назвою умовно об’єднані надто різні українські письменники зарубіжжя, свідчать і невеликі портретні характеристики декого з них. Ю. Барабаш також шукає аналогії з представниками “празької школи”, “Молодої музи”, з українським футуризмом 1920-х. На мій погляд, ефективнішим було би порівняння із “шістдесятниками”, які належали до одного покоління, але творили в різних ідеологічно-світоглядних, культурних, громадянських, психологічних і моральних контекстах. Водночас члени Нью-Йоркської групи прагнули протиставити свій доробок естетиці “шістдесятництва”. Можливо, у таких відмінностях варто було б пошукати точки дотику, те спільне, що об’єднує все українське письменство? Це лише підтвердило б висновок про трансформацію традиції в зміненому вигляді.

Насичений багатьма фактами, іменами, деталями, несподіваними поворотами

думки, по-новому прочитаними відомими трактуваннями й чималий розділ про сприйняття й інтерпретацію представниками українського зарубіжжя феномену Миколи Гоголя (однієї з улюблених тем Юрія Яковича). Прикметно, що автором оглядового нарративу вдалося виокремити найбільш важливі тенденції та напрямки в рецепції Гоголя певного періоду, проаналізувати їх. Звісно, цей розділ у майбутньому може стати органічною частиною окремої монографії.

Востанньому розділі йдеться про новітнє українське літературне зарубіжжя. Його тут репрезентують Мойсей Фішбейн, Василь Махно, Ярослав Мельник. Мабуть, цього цілком достатньо, щоб через розповіді про життя, долі, творчість цих талановитих письменників отримати науково обґрунтоване уявлення про

найпоказовіші сучасні тенденції в цій царині.

Безумовно, нова книжка Ю. Барабаша – досить вагомий авторський внесок у студії української літератури загалом. Її вирізняє спокійний аргументований аналіз художніх текстів, оснований на розгляді передусім семантичних структур, найчастіше в коректному порівнянні з представниками світового письменства. Методологічний, історичний, літературознавчий, бібліографічний (зокрема й останніх років) контексти тут досить розмаїті. Для сучасного наукового вжитку запропоновано чимало нового матеріалу (маловідомі імена, факти). Можна знайти й досить точні, провокаційні чи стимулювальні тези “на виріст”, що прогнозує перспективу подальших досліджень.

Отримано 1 березня 2017 р.

*Раїса Мовчан
м. Київ*